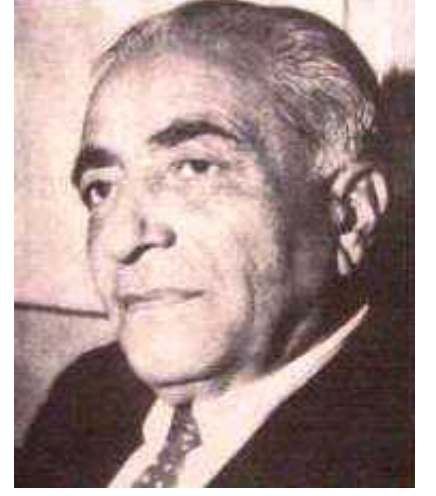

Mümtaz Turhan (1908-1969)

Düşünür, Akademisyen, Sosyal Psikolog.

Mümtaz Turhan, resmi kayıtlara göre 1908'de Erzurum'un Pasinler (Hasankale) ilçesinin Akçataş köyünde (Akçataş köyü, sonradan ilçe statüsüne kavuşan Horasan'a bağlanmıştır) dünyaya gelmiştir. Ailesi, I. Dünya Savaşı sürecinde Erzurum'da artan Rus işgali tehlikesinden dolayı 1915'te Kayseri'ye göç etmiştir. Böylece Turhan, Erzurum'da başladığı eğitimini Kayseri'de sürdürmüş, ilkokulu ve ortaokulu burada tamamlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ardından ailesi Erzurum'a geri dönse de Turhan eğitim hayatını sürdürmek üzere onlardan ayrılarak Bursa'ya gitmiş, parasız yatılı öğrenci imtihanını kazandığı Bursa Lisesine kaydını yaptırmış ve bir süre Bursa'da eğitimine devam ettikten sonra naklini Ankara Lisesine aldirarak 1927'de buradan mezun olmuştur. Aynı yıl İstanbul'a giderek Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Felsefe şubesine kaydolmuş ve bir yıl süreyle felsefe eğitimi görmüş, 1928'de Maarif Vekaleti'nin açtığı imtihanı kazanarak psikoloji tahsili görmek üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Turhan, 1928-1935 yılları arasında toplam yedi yıl kaldığı Almanya'da önce Berlin Üniversitesi'nde psikoloji öğrenimi görmüş ve ardından Frankfurt Üniversitesi'nde yine psikoloji alanında doktora yapmıştır. 1936'da Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tecrübî Psikoloji Kürsüsü'ne asistan olmuştur. 1939'da doçent olan Turhan, 1944'de bilimsel çalışma yapmak amacıyla İngiltere'ye gitmiş ve ikinci doktorasını Cambridge Üniversitesi'nde sosyal psikoloji alanında yapmıştır. Turhan 1950'de profesörlüğe yükseltilmiş, 1949-1951 yılları arasında Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu'nda Türkiye temsilcisi olarak çalışmıştır. Felsefeci ve aynı zamanda öğrencisi olan Mevhibe Hanım (Ögel, d. 1921) ile 1943'te evlenen Turhan'ın bu evlilikten Nesrin (d. 1946) ve Fügen (d. 1951) adlarında iki kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Turhan, 1969'da yaşama veda etmiştir.

Yaşadığı dönemin diğer Türk aydınları gibi memleketin mevcut durumuna ve problemlerine odaklaşan Mümtaz Turhan, nitelikli bir sosyal psikolog olarak çeşitli tetkik ve incelemelerde bulunmuş ve Türkiye'de millî kültüre evrensel bir kavrayış kazandırmak gerektiği sonucuna varmıştır. Necati Öner'in de belirttiği gibi millî kültür, sadece bir millete özgü millî dil, edebiyat ve folklor gibi yerel unsurları değil, bunlarla birlikte bir milletin başvurduğu bilim, felsefe ve sanat gibi universal-evrensel unsurları da seslendirir. Bu sebeple eğitim kurumlarında öncelikle millî kültür bilinci kazandırılmalı ve millî özgülükler ile evrensel-ortak kültüre katılmanın ve katkıda bulunmanın yolu açılmalıdır. Öner'den önce bu durumun, millî kültüre ilişkin bu çözümlenmenin gayet bilincinde olan Turhan'a göre Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından Türk milleti yeni bir devlet kurma başarısını göstermişse de millî kültür modern ihtiyaçlara cevap vermede yetersiz kalmaktadır ve bu kendiliğinden bertaraf olacak bir durum değildir. Bundan dolayı millî kültürün evrensel olanı ifade edebilecek ve böylece modern ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde değişimi için bir şeyler yapmak gerekir. Çünkü bugün kültür değişmelerinin Batı medeniyetinin etkisi altında tarihin hiçbir devrinde görülmeyen bir yoğunluk ve şiddetle neredeyse bütün dünyaya yayılması ona evrensel bir karakter kazandırmaktadır. Dolayısıyla bu kadar kapsamlı ve sosyal psikolojiye ait sayısız problemi içeren zor ve karmaşık bir olayın başlı başına bir inceleme konusu olma zorunluluğu anlaşılabilir bir durumdur.

Turhan, bu anlayışla, Türkiye'de deneysel psikoloji çalışmalarını başlatarak sosyal psikoloji alanında değerli çalışmalara

imza atmış, millî kültürdeki bu yetersizliğin giderilmesi için yapılacak çalışmaların milliyetçilik bilinciyle, bilim ve ahlâk temeli üzerine yapılandırılması gerektiği üzerinde durmuştur. Turhan, milliyetçiliği de milletlerin var olabilmesi için zorunlu bir olgu olarak ele alarak bilimsel bir temele oturtmaya çalışmış ve “ilmî milliyetçilik” ya da “bilimsel milliyetçilik” olarak nitelendirilen milliyetçilik anlayışının içlemine, muhtemelen Ziya Gökalp’in etkisiyle, *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* adlı eserinde, millî kalkınmanın olmazsa olmaz şartı olarak gördüğü “kültür” ve “medeniyet” olguları ile yapılandırmıştır. Zira onun gözünde milliyetçilik, kitleleri ateşleyecek siyasi bir program ya da ideoloji değil, kendini millete adanmış seçkin bilim insanlarının kendilerini ve memleketi dünya bağlamında evrensel bir kavrayışla anlamlandırmaya yöneltten bilimsel bir yaklaşımdır. Gene milliyetçilik, soyu ya da ırkı değil vatani temel alır ve soyun karmaşık, kurgusal ve amacını aşan anlamlarının karşısına vatanın sarıh, herkesçe anlaşılabilir yalın gerçekliğini koyar. Milliyetçilik, yeni yerler fethetme hamasetini göstermek değil, modern ve medeni milletlerle yarışmak, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak ve her bakımdan onları geçmektir. Bu çerçevede, “Türkiye’nin ana davası, bir an evvel bir millet olma ve millî kültüre kavuşma davasıdır. Milliyetçilik bu hayati ana davanın gerçekleşmesinde ve hedefe erişilmesinde bir vasıta” diyen ve medeniyeti kültürün pratiğe yansımış somut hali olarak gören Turhan, bu pratiği bilimsel bir kavrayışla ele almış ve buna örnek olarak Batı medeniyetini göstererek “Batılılaşma Meselesini” ortaya atmış, *Garplılışmanın Neresindeyiz?* başlıklı eserinde bu konuyu irdemiştir.

Turhan’a göre bugün Türkiye, tarihin en bunalımlı dönemlerinden birini yaşamaktadır. Son Batılılaşma girişimleri de daha öncekiler gibi başarılı olamamış, Batı ile aramızdaki mesafe kısılacak yerde, bilimin baş döndürücü hızla ilerlemesi ve tekniğe uygulanması sonucu iyice açılmış, sosyal hayatımızda yerle bir olan pek çok şeye karşılık pek az şeyin yapılması bir kültür bunalımı ortaya koymuştur. Bu durumda milletçe bütün enerjimizi, sosyal yapıyı kuvvetlendirecek tedbirlere sarf etmemiz gerekmektedir. Korkunç bir sosyal kurtuluş savaşı içinde olduğumuzu unutmamalıyız. Bireyin de milletin de kaderini belirleyecek olan bu mücadeledir. Bu sebeple bu mücadeleyi kazanmalıyız. Biz, bu mücadeleden başarı ile çıkacağımıza inananlarıdır.

Turhan’ın “Batılılaşma” ile vurguladığı şey biçimsel, kültürel anlamda bir Batılılaşmadan ziyade Batılı ülkelerde olduğu gibi millî kültüre uygun bir bilimsel zihniyeti geliştirmektir ki, “Batılılaşma” bu anlamda yöntemsel bir çerçevedir. Zira Turhan, II. Meşrutiyet Döneminde gelişen ve bugün dahi etkisi devam eden, aşırı pozitivist ve materyalist zihniyetle şekillenen ve İslam’ı çağ dışı bir inanç olarak görerek Batı yaşam tarzını taklit eden, ona özenen ve de bunu bilimsel zihniyetmiş gibi gösteren Batıcılık’ı reddetmiştir. Bu bağlamda, bir yönüyle muhafazakâr, bir yönüyle milliyetçi ve aynı zamanda Batıcı, bilimsel tutumlara sahip modernist bir aydın portresi çizen Turhan’ın biricik hedefi Türk millî kalkınmasının gerçekleşmesi, Türk medeniyetinin güçlenmesi idi. Bu yolda ne millî kültürden vazgeçilebilirdi ne de Batının bilimsel düşüncesi el tersiyle itilebilirdi. Bu sebeple millî kültüre dayalı bir ilmî zihniyetinin geliştirilmesi memleket için elzem bir meseledir. Turhan’ın kendi ifadesiyle: “İlmin memleketimizde yerleşebilmesi için her şeyden evvel onun bugünkü medeniyetin ilk ve asli şartı, kaçılmaz bir icabı olduğuna, onsuz bir millet olmanın ve modern bir cemiyet kurmanın imkânsız bulunduğu kati şekilde inanmış olmamız iktiza eder.” Bugün bilim ve teknik tarihin hiçbir devrinde görülmeyen bir hızla gelişim gösterirken bizim buna seyirci kalmamız, mevcut durumu idame ettirme kaygısıyla gözlerimizi bu gelişmeye kapayıp faaliyetlerimizi başka yöne kaydırarak oyalanmamız bir felaketle sonuçlanabilir. İki yüzyıldır göremediğimiz bu hakikati hiç değilse şimdi kabul edip bir an önce çok sayıda bilim insanı yetiştirmeye, bilim üreten kurumları güçlendirmeye çalışmalıyız. Memleketimizin biricik kurtuluş yolu budur. Fakat insan unsuru göz önünde bulundurulmaksızın, toplumun bireylerinin bilimsel, teknik bilgisini yeterli düzeye çıkarmadan, onlara teknik beceriler ve bilimsel zihniyet kazandırmadan, nitelikli bilim insanları yetiştirmeden sadece

teknik araçlar satın alınarak kalkınmak söz konusu değildir. Böylece millî kalkınmada eğitimin önemli rolüne dikkat çeken Turhan, Türkiye'nin Batılılaşma yolunda en önemli davalardan birinin de "maarif davası" olduğunu vurgulamıştır.

Mümtaz Turhan, Türk maarifine ilişkin görüşlerini en belirgin ve derli toplu şekilde *Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri* başlıklı eserinde ortaya koyar. Ona göre "Maarifin ana davaları, aynı zamanda Türkiye'nin kalkınmasının, ilerlemesinin, bugünkü medeniyet seviyesinde bir millet olmasının da esas davalarıdır. Çünkü bugün medeni, ileri bir millet demek, hakiki ilme, ilim zihniyetine ve bunlarla mücehhez [donanmış] olarak yetişmiş münevverlere sahip olmak demektir." Bu düşüncesiyle, millî kalkınmayı ve bilimsel atılımı sağlayacak seçkin bilim insanları yetiştirilmesi gerektiğini vurgulayan, "Batılılaşmayı" bir millî eğitim davası olarak gören Turhan, II. Meşrutiyet Döneminin meşhur Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin millî kalkınma için tasarladığı millî seçkin eğitim teorisini (Tuba Ağacı Nazariyesi) yeniden gündeme getirerek "seçkinler eğitimi"ni savunmuştur. Turhan'a göre eğitiminin, Batılılaşmada ve bu anlamda modernleşmede oynaması gereken önemli bir rol vardır. Fakat bu rol Türkiye'de yanlış yorumlanmakta, eğitim dar bir çerçeveye içerisinde ele alınıp ilköğretim odaklanılarak okuryazarlığa ilişkin istatistiki veriler bir eğitilmişlik göstergesi olarak kabul edilmekte ve bunun Batılılaşma yolunda önemli bir adım olduğu düşünülmektedir. Oysa okuryazar oranının artması gelişme açısından başlangıç için kabul edilir bir gösterge olmakla birlikte, daima buraya takılıp kalmak ve bununla yetinmeye çalışmak büyük bir hatadır. Eğitim ilköğretimden ibaret olmadığı gibi eğitimin tüm aşamalarını (ilköğretim, ortaokul, lise, üniversite) içeren genel eğitim bile modernleşme için yeterli değildir. Bu noktada Turhan, olası bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için şu ifadelerle yer verir: "Her Türk gibi şüphesiz ben de memleketimin her cihetten bugün medeni bildiğimiz Garp milletlerinden herhangi birisinin seviyesine yükselmesini, okuma yazma oranının bizde de yüzde yüz olmasını dilerim. Umumi tahsilin bir millet için yemek içmek gibi bir zaruret olduğuna da kaniyim."

Fakat medeni toplumlarda eğitim sistemleri okuma yazmayı öğretme, bilgi verme gibi işlevlerin yanı sıra öğrencilerin millî karakter vasıflarını, kişiliklerini toplumun yararına olacak şekilde geliştirip olgunlaştırmaya, kötü eğilimleri gidermeye, onların ortaya çıkmasını engellemeye çalışır. Eğitimin bu işlevi sadece okuma yazma, bilgi verme işlevinden daha üstün tutulur. Öyle ki, Batı toplumlarında nitelikli bilim insanları, aydın entelektüel kişiler yani münevverler, halkın sahip olduğu millî karakter özelliklerini bir kenara bırakmak şöyle dursun bilakis onları kazanmaya en mükemmel şekilde geliştirmeye gayret ederler. Bundan dolayı Batı'da münevver her açıdan halktan üstün ve halka her alanda önderlik edecek durumdadır. Halkın da münevverlere güveni tamdır. Bizde ise eğitim sistemi, yarım yamalak bilgi kırıntılarıyla millî karakter niteliklerini tahrip ettiği için halk çalışkan, kanaatkâr, dindar, vakur ve hürmetkâr olsa da iyi yetişmemiş münevverler tembel, açgözlü, laubali, şarlatan, dalkavuk, ne dindar ne dinsiz, çoğunlukla materyalisttir. Halk ile münevverler arasındaki bu fark giderek de açılmaktadır. Bundan dolayı eğitim sistemi adanmışlıkla ıslah edilmedikçe genel eğitimi yaymanın bir faydası olmayacaktır. Ayrıca genel eğitimin güttüğü amaca varmak için çok sayıda iyi yetişmiş öğretmene, okula, yeteri kadar üniversiteye ve bilhassa nitelikli bilim insanlarına, aydın entelektüel kişilere yani hakiki münevverlere ihtiyaç vardır. Yoksa eğitimden bir netice almak imkânsız gibidir. Çünkü memleketin bugünkü asıl sıkıntısı okuma yazma bilenlerin sayısının azlığı değil münevverlerin iyi yetişmemiş olması, en küçük teknik uzmanlıktan en yüksek bilimsel uzmanlığa kadar yeteri kadar uzmanın bulunmamasıdır. Bundan dolayı mevcut sayıya binlerce hatta milyonlarca iyi yetişmemiş münevver katmak bir çare değildir.

Zira Turhan'a göre geri kalmış toplumlar için önemli olan nicelik değil niteliktir. Bugünün hayat şartlarında

kalkınmamış bir toplumun bunu başarabilmesi ve diğer kalkınmış toplumlarla aynı seviyeye ulaşabilmesi için takip etmesi gereken yegâne yol niteliğe önem vermek ve ona yönelmektir. Kalkınmamış bir toplum, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi kalkınmış toplumlar tarafından tehdit edilip tehlikeye sürükleneceğinden dolayı kendini savunmak ve diğer alanlarda onlarla rekabet edebilmek için nitelik bakımından kendini üstün tutmalıdır. Hiç yoktan daha iyidir, herkes eğitimden nasibin alsın düşüncesiyle niteliği görmezden gelip niceliği öne çıkarıp bilimsel standardı düşürmek toplumun mahvına sebep olabilir. Eğitim sisteminin modern bir toplumun ihtiyaç duyduğu uzmanları bir an önce yetiştirmek üzere yeniden yapılandırılması gerekir. Fakat mevcut sistem ile hâlâ memur olmaktan başka bir işe yaramayan tek tip insan yetiştirmekte ve ilkokul eğitiminde ısrar edilmektedir. Tüm bunlar Türkiye'de bilim ve uzmanlaşmanın modern bir toplumdaki hayati rolünün henüz kavranmamış olduğunu göstermektedir. Bu durumda Türkiye'nin kalkınması bir mucizedir. Eğer bir memlekette eğitim sistemi sahte bir demokrasi anlayışı ile kabiliyetliler gibi kabiliyetsizleri de her seviyede klasik bir eğitimden geçirmek suretiyle iş sahası temin edebilecek üreticiden daha çok tüketici yetiştiriyorsa o memlekette işsizlikten daha doğal ne olabilir. Bu sistem içinde üstün zekâlı ile vasatın, yüksek kabiliyetli ile kabiliyetsizin ilkokuldan üniversiteye kadar yan yana oturduğu, aynı haklardan aynı şekilde faydalandığı görülür. Bunun sonucu olarak nitelik düşer, lise ortaokul seviyesine, üniversite lise seviyesine iner. Fakat ne yazık ki, Türkiye'de bu hakikatten gafil olarak, Batı eğitim sistemlerini körü körüne ve sadece biçimsel olarak taklit ederek nasıl bir çıkmaza girildiği, nasıl güç bir duruma düşüldüğü fark edilemiyor. Böylece Batıyla sırf biçim benzerliği içerisinde, fakat herhangi bir amaçtan mahrum memleketin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir eğitim teşkilatı, giderek genişleyen ve çığ gibi büyüyen tesisleriyle boş dönen ve sadece kuru gürültü çıkaran bir çark gibi memleketin kaynaklarını heba etmekte ve sırf ondan geçinen insanlar ortaya atmaktadır. Böyle giderse memleket ekonomik açıdan sıkıntıya düşebilir ve dahası bize ikinci bir Orta Çağ yaşatabilir. Zira Batı ile olan bu biçimsel benzerlik hakiki farkları görmemize engel olacağından artık Batılılaştık diye bizi aldatarak mevcut sistem içerisine hapsedebilir. O halde ne yapmak gerekir?

Turhan'a göre sayısı az da olsa her alandan iyi yetişmiş birinci sınıf seçkin bilim insanı yetiştirilebilirse ve memleket işlerinde onların fikirleri alınsa kısa sürede Türkiye'nin çehresi değişir ve üst derecede medeni bir millet olur. Bugünkü medeniyet bilime ve onun uygulanmasına dayanır, dolayısıyla hakiki bilimi memlekete getirip yerleştirmedikçe, bu zihniyetle yetişmiş unsurlardan mahrum oldukça Batılılaşmak ve ihtiyaçlarımızı gereği gibi karşılayıp yüksek bir hayat standardına erişmek mümkün değildir. Eğitimin esas meselesi bunu mümkün kılmaktır. Turhan'ın bahsini ettiği bu münevverler nitelikli bir ilk ve orta eğitim sürecinden geçtikten sonra uzmanlaşmalarını gene nitelikli bir yükseköğretimle yani üniversite ile tamamlarlar. Bundan dolayı eğitim reformunda ağırlık verilmesi gereken nokta üniversitedir.

Emrullah Efendi'nin belirttiği gibi işe tepeden başlamak, ilk önce her alanda araştırmacı ve bilim insanı yetiştirmek ve üniversiteyi güçlendirmek gerektiğini düşünen Turhan'a göre böylece yetişen nitelikli bilim insanları/münevverler araştırma yaparak bilime ve memleketin dertlerinin giderilmesine katkıda bulunurken aynı zamanda üniversitede her alanda nitelikli meslek erbaplarını, bürokratları, öğretmenleri yetiştireceklerdir. Bu da memleket ekonomisinin düzelmesi, millî kalkınmanın gerçekleşmesi yolunda önemli bir başlangıç olacaktır. Bunun için üniversitenin kabul gören işlevine uygun olarak araştırma enstitüleri açmak ve burada istihdam edilmek üzere seçilmiş yetenekli öğrencileri Avrupa ve Amerika'ya göndermek ve iyi bir eğitim alarak memlekete bilimsel zihniyeti kazanmış bir münevver olarak dönmelerini sağlamak, sonra bunların yükseköğretimde memleket kalkınması yolunda çalışmalarını sağlamak gerekir. Bu bağlamda, "İlmin modern hayatın bölünmez bir parçası, millî müdafaanın aslî bir unsuru hâline

gelmiş olması bütün milletleri ve hükümetleri harekete geçirmiş, bu arada ilim adamı yetiştirme meselesi ciddî bir şekilde ele alınmıştır” diyen Mümtaz Turhan, Türkiye’de üniversite problemi üzerine odaklaşıp farklı bağlamlarda birçok eserinde kısmen değindiği üniversite meselesini *Üniversite Problemi* adlı kitabında bizzat ve etraflıca ele almış ve tespit ettiği problemleri tartışmıştır.

Mümtaz Turhan, yaptığı bilimsel çalışmaları ve ortaya koyduğu düşünceleriyle modernist milliyetçi Türk aydınının güçlü bir temsilcisi olarak, bu geleneği sürdürecektir olan Erol Güngör’ün de aralarında bulunduğu birçok öğrenci yetiştirmiş ve düşünce ve eserleriyle pek çok bilim insanına ilham kaynağı olmuştur.

Çok sayıda makale, telif ve tercüme eseri olan Turhan’ın kitap olarak yayınlanmış başlıca eserleri şu şekildedir: *Über Räumliche Wirkungen von Helligkeits Gefällen, Psychologische Forschung (Aydınlık Gradyanların Derinlik İdraki Üzerindeki Tesirleri, Psikolojik Araştırma)*, Aus Dem Psychologischen Institut Der Universität Frankfurt (Doktora çalışması, 1935). *E. Kretschmer Konstitüsyon Tiplerinin Münevver Bir Türk Kütlesi Arasındaki Yayılışı* (1940). *Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübî Bir Tetkik* (1941). *Beden Yapısı ve Karakter* (E. Kretschmer’den tercüme, 1942). *İrk Psikolojisi* (W. Peters’ten tercüme, 1944). *Ergenlik ve Delikanlılık Çağı* (W. Peters’ten tercüme, 1944). *A Study of Cultural Change with Special Reference to Turkey* (Türkiye Özelinde Kültürel Değişim Üzerine Bir Araştırma), Cambridge University (Doktora çalışması, 1948). *Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik* (1951). *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri* (1954). *Garplılaşma’nın Neresindeyiz?* (1958). *Toprak Reformu ve Köy Kalkınması* (1964). *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma* (1965). *Üniversite Problemi* (1967). *Cemiyet İçinde Fert* (D. Krech, S. Crutchfield ve E. L. Ballachey’den tercüme, 2 Cilt, 1970).

Kemal BAKIR

KAYNAKÇA

AYGÜN, Mehmet, **Türk Düşüncesinde Bir Vaha Mümtaz Turhan**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2022.

BAKIR, Kemal, “II. Meşrutiyet Döneminde Millî Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi, Tuba Ağacı Nazariyesi”, **Doğu Batı**, Sayı 45, Cilt 1, Mayıs-Haziran-Temmuz, Ankara 2008, s. 197-213.

BAKIR, Kemal, “Mümtaz Turhan: Türkiye’de Maarif Davası ve Üniversite Problemi”, **Antik Çağdan Günümüze Eğitim Felsefesi Tartışmaları**, ed. Mustafa Günay, Sentez Yayıncılık, Bursa 2022, s. 185-207.

BAKIR, Kemal, “Mümtaz Turhan’da Millî Kültür ve Millî Eğitim”, **4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildiri Özetleri**, ed. Alparslan Ceylan, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2016, s. 97-99.

BAKIR, Kemal, “Mümtaz Turhan’ın Eğitim Anlayışı”, **Eğitim Felsefesi**, ed. Mustafa Cihan, Zafer Yılmaz, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2022, s. 279-285.

BOSTANCI, Naci, “Mümtaz Turhan’ın Bugün İçin Anlamı”, **Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi, Ankara 2009, s. 116-125.

KÜÇÜK, Hasan, **Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderlerinden Prof. Dr. Mümtaz Turhan (Bütün Yönleriyle)**, TÜRDAV Basın Yayım, İstanbul 1977.

ÖZAKPINAR, Yılmaz, “TURHAN, Mümtaz”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 41. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

2012, s. 421-423.

ÖZAKPINAR, Yılmaz, "Türkiye'de Bir Mümtaz Turhan Yaşadı", **Doğu Batı**, Sayı 12, Ağustos, Eylül, Ekim, Ankara 2000, s. 207-223.

ÖZAKPINAR, Yılmaz, **Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Meselesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

SEZEN, Lütfi, "Prof. Dr. Mümtaz Turhan'ın Millî Kültür ve Halk Kültürü ile İlgili Görüş ve Önerileri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]**, Sayı 48, Erzurum 2012, s. 147-154.

SÖNMEZ, Selami, **Prof. Dr. Mümtaz Turhan ve Eğitimle İlgili Görüşleri**, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum 1999.

TURHAN, Mümtaz, **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Şehir Matbaası, İstanbul 1965.

TURHAN, Mümtaz, **Garplılışmanın Neresindeyiz?**, Altınordu Yayınları, Ankara 2015.

TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997.

TURHAN, Mümtaz, **Maarifimizin Ana Dâvaları ve Bazı Hal Çareleri**, İstanbul Yayınevi Matbaası, İstanbul 1954.

TURHAN, Mümtaz, **Toprak Reformu ve Köy Kalkınması**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1964.

TURHAN, Mümtaz, **Üniversite Problemi**, Yağmur Yayınları, İstanbul 1967.

TÜRER, Celal, "Necati Öner'in Düşüncesinde Eğitim", **Felsefe Dünyası**, Sayı: 69, Ankara 2019, s. 82-94.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mumtaz-turhan-1908-1969/?pdf=6538> adresinden erişilmiştir